

КОНСТАНТИН ФОТИНОВ И ФОРМИРАНЕТО НА ТЪРГОВСКАТА ТЕРМИНОЛОГИЯ ПРЕЗ ВЪЗРАЖДАНЕТО¹

Диана Иванова
Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“

Диана Иванова. Константин Фотинов и становление коммерческой терминологии в эпоху Возрождения

В статье рассматриваются проблемы, связанные с терминологическим строительством в эпоху Возрождения, отраженные в *Коммерческом письмовнике* Константина Фотинова (1845). Предметом анализа являются модели коммерческих документов, регламентирующих соответствующую коммерческую деятельность: регистрацию коммерческих компаний, создание коммерческих фирм, ведение коммерческой книги. Анализируются использованные в книге термины с их значениями и происхождением (болгарским или иноязычным), сгруппированные по критерию устаревший/актуальный, а в отдельном приложении приводится их полный список.

Ключевые слова: Болгарское возрождение, Константин Фотинов, *Коммерческий письмовник* (1845), терминологическое строительство, коммерческие документы, коммерческая терминология

Diana Ivanova. Konstantin Fotinov and the Formation of Commercial Terminology during the Revival

This article addresses problems related to terminological construction during the period of the Bulgarian Revival, reflected in Konstantin Fotinov's *Commercial Letter Book* (1845). The subject of analysis are models of commercial documents regulating the respective commercial activities: registration of commercial companies, establishment of commercial firms, keeping of commercial books. The terms used in the letter book, as well as their meanings and origin (Bulgarian and foreign), are analyzed, grouped according to the criterion outdated/up-to-date, and in a separate annex their full list is given.

Key words: The Bulgarian Revival, Konstantin Fotinov, *Commercial Letter Book* (1845), terminology construction, commercial documents, commercial terminology

¹ Изследването е по проект № КП-06-Н40/8 на тема „Писмовниците на Българското възраждане като източник за формирането и функционирането на книжовния език“, финансиран от ФНИ към МОН.

Константин Фотинов (1785 – 1857) – кратки биографични бележки

К. Фотинов, един от видните представители на българската интелигенция през Възраждането, оставя ярки следи в развитието на българската духовна култура. Основоположник на българския периодичен печат, автор и съставител на учебници, преводач на светска и религиозна литература (Шишманов 1894, Иванов 1894, Данова 1994 и др.), вкл. и на Стария завет (Иванова 2006, 2018) и др., К. Фотинов заема видно място в пантеона на българската възрожденска култура.

Роден е през 1785² г. в Самоков, селище с развито занаятчийство и търговия, с множество „желязоделници, кожделници, скотопитателни места, абаджийници, винарни“, както отбелязва сам авторът в своето *Общое землеописание* (1843); с училища, църкви и манастири, поддържащи връзки с Атон – условия, които предполагат не само стопански просперитет, но и духовна култура (Темелски 2000: 23). Посещава местното килийно училище, след което продължава образованието си в Пловдив – в Централното гръцко училище („Елиники Кентрики Схολи“), където преподават добре подготвени учители. За високото равнище на обучението в това училище се съди по изучаваните светски дисциплини (вкл. диплография – важен предмет по т. нар. двустранно счетоводство с оглед на подготовката на учениците за бъдеща търговска дейност) и по книжния фонд, с който разполага училищната библиотека³. В Пловдив младият Фотинов се запознава със съчиненията на видните представители на Гръцкото просвещение (А. Кораис, Н. Дукас, К. Кумас, Евг. Вулгарис) и с книги на западноевропейски автори.

По-нататъшното му развитие е свързано със Смирна⁴, един от най-големите градове на малоазийския бряг в пределите на Османската им-

² По отношение на годината на раждането на К. Фотинов в данните, които дават биографите му, има разминавания, но на основата на османската документация в неговия архив (в НБКМ) Н. Данова посочва годината – около 1785 (Данова 1994: 78).

³ В библиотечния каталог са описани оригинални и преводни книги в областта на дидактиката, педагогиката, философията, историята, енциклопедични издания, речници и т.н. Сред тях има помагала за изучаване на чужди езици (старогръцки, новогръцки, латински, френски, италиански и др.), издания на антични автори, както и на мислители на Европейското и Гръцкото просвещение, религиозна литература на известни духовни лица (Стоянов 1978: 315 – 350). Книжният фонд е внушителен не само по броя на изданията, но и по разнообразните области на познанието, което говори за културните интереси на пловдивската интелигенция, сред която живее и Фотинов. Заслуга за поддържането на училището имат и заможните българи, които отделят средства за това.

⁴ Сведенията, че Фотинов придобива висше образование в Кидония или Атина, не се оправдават документално (вж. Данова 1994: 90).

перия, многоетничен, известен като търговски център⁵, но и като културно средище. Предполага се, че там е посещавал Филологическата гимназия⁶, основана през 1808 г. от К. Кумас и от братята Ст. и К. Икономос, получили европейско образование и прилагачи в обучението просвещенските модерни методи. Верни последователи на А. Кораис, те предлагат учебни програми, в които включват математика, физика, химия, природни науки, история, философия, география, чужди езици и др.

В Смирна Фотинов попада в среда, благоприятна за творческото му развитие, контактите му с интелектуалци от различни етноси разширяват кръгозора и интересите му към различни области на познанието. И неслучайно през 1825 г. той прави своя житейски избор и се заселва в малоазийския град, като продължава подхванатата още в Пловдив търговска дейност. Успоредно с търговията работи и като учител⁷ в две училища в Смирна: едното е начално (славянобългарско) по Бел-Ланкастерската метода⁸, а другото е негово частно училище (1828), чиято степен на обучение е много по-висока (Кръстанов 1976: 71).

Оценностяването на родния език и превръщането му в ключова идеология на Възраждането през второто и третото десетилетие на XIX век започва все по-ясно да се осъзнава не само като благородна перспектива, откриваща се пред образования човек, но и като средство за формиране на национална идентичност. Така необходимостта от изучаване на майчиния език се превръща в идея, съчетаваща представата и за индивидуална, и за колективна полезност.

(Чолаков 2021: 197)

В тази насока освен рационални знания по основните дисциплини в учебната програма К. Фотинов включва и нравственото, патриотичното възпитание и любовта към родния език.

Учителската дейност на Фотинов го подтиква да подготви и необходимите за обучението учебни помагала. Модерният подход към образованието той свързва с подготовката и издаването на подходяща дидактична литература – така необходимите по онова време граматика,

⁵ Пловдив също има търговски връзки със Смирна.

⁶ В нея преподава и видният гръцки просветител Т. Каирис.

⁷ В кореспонденцията му Н. Данова открива доста факти, които сочат, че в Смирна той учителства, но същевременно се занимава и с търговия (Данова 1994: 111).

⁸ Както отбелязва Иван Чолаков, „методът е прилаган и в първото българско взаимно училище в Габрово, но неговата популярност се дължи най-вече на съществуващите по българските земи гръцки училища. Мнозина книжовници като Иван Богоров, Георги Раковски, Константин Фотинов, Райно Попович и др. получават образованието си в подобни училища, запазвайки своето самосъзнание на българи“ (Чолаков 2016: 22).

разговорници, география и др., които успява да издаде: *Гръцка граматика* (1838), *Общо землеописание вкратце за сичката земля*⁹ (1843), *Български разговорник за ония, които обичат да се навикнуват да говорят гречески* (1845). Превежда от гръцки и книга по психология – *Душесловие за поучение на децата*¹⁰ (1852). В архива му се намират и преводи (в ръкопис) на антични автори и може да се предполага, че е преподавал и антична литература. Същевременно в Смирна издава и първото българско списание „Любословие“, чийто пробен брой излиза през 1842 г., а по-късно – и редовно в две годишнини (1844 – 1846)¹¹.

К. Фотинов се изявява и като добър преводач от гръцки (владее на високо равнище старогръцки и новогръцки в двата му варианта – катаревуса и димотики), превежда и от други езици¹². Лингвистичната му компетентност е високо оценена и той е поканен от протестантските мисионери на Британското и чуждестранното библиейско дружество да надзирава отпечатването на Новия завет (в превод на Неофит Рилски), а по-късно получава и предложение да преведе целия Стар завет, труд, който Фотинов успява да завърши, но до смъртта му са отпечатани само две от книгите – *Псалтир или книга псаломская* (1855) и *Битие* (1857)¹³.

По-малко познат е той като автор на един от модерните за онова време търговски писмовници, който въпреки краткия си обем заслужава вниманието ни в няколко аспекта, а именно – как се вписва с книжовната си практика в езиковата ситуация от средата на 40-те години на XIX век, какво е участието на неговия съставител в процесите на езиковото и терминологичното строителство през Възраждането и при формирането на епистоларната делова култура. От друга страна, К. Фотинов чрез образците на документи и писма предоставя интересна екстралингвистична информация, свързана със стопанското развитие на българското общество и с формирането на търговското съсловие, на

⁹ Вж. пълното заглавие: *Общо землеописание вкратце за сичката земля*. Преведено от греческий на славяноболгарский язык, умноженно же с распространением и прибавлением многообразных потребных областей, и сега перво на свят издано трудом Константина Г. Фотинова С. Смирна. В типографии Л. Даміанова, 1843 год. Внушителен е обемът на това съчинение – 236 стр., както и броят на спомоществателите, т.е. на абонатите за книгата, които са 1800.

¹⁰ Галлаудет, Ф. Х. *Учение душесловно за децата*. Част втора. Преведено от греческий язык на болгарский трудом К. Г. Фотинов. Смирна: Даміанов, 1852.

¹¹ Повече за богатата книжовна дейност на К. Фотинов – вж. в задълбочените изследвания на Ив. Шишманов (1894) и Н. Данова (Данова 1994).

¹² Освен тези езици той ползва още френски, италиански, турски, сръбски (Данова 1994: 9). Към тези езици трябва да добавим черковнославянски и руски. За познанията му по руски език съдим по създадения от него обемен многоезичен речник на руски, български, катаревуса, димотики, останал в ръкопис (съхраняван в НБКМ).

¹³ За преводаческата дейност на К. Фотинов, свързана с Библията, вж. Д. Иванова 2006, 2018.

търговските пътища (вътрешни и външни) през разглеждания период. Ценни са и изнесените данни за представителната част на търговското съсловие – имената на известни търговци и техните кантори, търговски къщи и фирми, видовете стоки и техния обмен, търговската документация и др.

Българските писмовници в контекста на стопанското и културното развитие на българското общество през 40-те години на XIX век

Появата на печатните писмовници през втората четвърт на XIX век (средата на 30-те години) не е случайна и се свързва с промените в българското общество през този период. По българските земи възникват селища от нов, градски тип, които се превръщат във важни производствени (занаятчийски) и търговски средища, поддържащи активни търговски връзки както на местно равнище, така и с градове и държави от Средна и Западна Европа, Дунавските княжества, Балканите; изнасят стоки и за далечните пазари на обширната Османска империя.

Именно чрез търговията и чрез нейните структури българинът се запознава с европейското, новото, по-различното, което иска да приложи и на родна земя. Новото намира израз и в стремежа към просвета и основаването на светски училища, в които се преподават „модерни“ науки. Наред с преподаването на роден език и чужди езици, на граматика, история, аритметика, география, реторика, логика, богословие се изучават и търговски науки. Чрез такъв тип светско образование се създава подходяща атмосфера за навлизане на модерните просвещенски и търговски практики. Доброто познаване на счетоводната и търговската книжнина, на воденето на кореспонденция наравно със светските науки, както отбелязват съставителите на първите писмовници (Неофит Бозвели, Ем. Васкидович, Хр. Павлович), са в основата на бъдещия просперитет в търговския занаят. И съответно се проявява грижа за съставянето и отпечатването на ръководства за счетоводни и търговски знания, за съставяне на документи и „писмописание“, чийто брой никак не е малък – над 200 (Русев 2003: 43).

Появата на тези помагала бележи времето на стопанските реформи (вкл. и на търговските закони) в Османската империя (т. нар. Танзимат), които влияят благоприятно върху развитието на търговията – от една страна, а от друга – с въвеждането на подобни дисциплини в светското образование подпомагат формирането на специални компетенции, необходими за предприемаческата и производствената дейност. Развитието на модерната търговия по българските земи води до създаване на обслужващата я книжнина (дидактична литература – граматика

и разговорници, учебници по чужди езици, по аритметика и география). Към нея се добавят и ръководствата по счетоводство, които съдържат освен теоретична част и образци на различни видове документация (търговскоправна, счетоводна, търговскокредитна и т.н.), с която се регламентират съответните административно-търговски дейности: регистрация на търговски дружества, създаване на търговски кантори, водене на търговски книги от различен вид (книга главна, вносна, износна, продавателна и др.), дефтери/тефтери за служебна кореспонденция, книги за двустранно счетоводство (диплография¹⁴) и др. Тази делова книжнина съдържа съответната стопанско-правна и търговска терминология, с която започва да си служи българското търговско съсловие.

Сред тези полезни книги, представящи „модерните науки“, са и писмовниците (назовавани с различни имена – *писменик*, *послателник*, *писмовник*, *книги за писма*, *записи* и др.), една част от които са с общ характер, а други са специализирани, каквито са търговските. Като имаме предвид не само тогавашния интерес към такъв вид книжнина, но и самия търговски и педагогически опит на Фотинов, не е учудващо, че той подготвя и издава помагало с такава специфика, съчетавайки го с разговорник – също в периметъра на „новите науки“ и със съдържание, в което присъстват теми, свързани с търговия, пазари, стоки, покупки и продажби и т.н.

Търговският писмовник (ТП) на К. Фотинов (1845) и процесите на терминологичното строителство през втората четвърт на XIX век

Българските писмовници възникват по европейски образци¹⁵, въпреки че са съществували такива и на османотурски език, при това с дълга традиция (Стойнова 1974: 87 и следв.). Подобен род помагала са широко разпространени още от XV в. в Западна Европа – Франция, Италия, Англия и др. По своята същност това са настолни ръководства с указания как се води търговска кореспонденция, придружени със съответните образци.

Първите печатни писмовници¹⁶ в България се появяват през 1835 г. Това са ръководствата на Неофит Бозвели/Ем. Васкидович и на

¹⁴ Названието идва от старогръцкото διπλός (двоен) + γράφω (пиша) – διπλογραφία (двойно записване), т.е. *двустранно счетоводство*. Тази система за осчетоводяване е позната в Европа още през ренесансовата епоха, въведена е и на Балканите в по-късен период.

¹⁵ Вж. Русев 2003.

¹⁶ Първите български ръкописни писмовници датират от XVI век, като се преписват и през следващите векове, дори и през XIX век (по финансови причини) независимо от наличието на печатници.

Хр. Павлович, следва писмовникът на К. Фотинов (1845), а след него – на братя Караминкови (1850), на С. Доброплодни (1853), Г. Икономов (1856), Лука Павлев (1858), А. Гранитски (1858), Д. Войников (1860, 1874), Н. Михайловски (1868) и др. По-голямата част от писмовниците са самостоятелни издания, но някои от тях са добавени като приложение или като отделна втора книга в същото книжно тяло.

Преди да преминем към анализа на ексцерпирания материал от ТП, ще спрем вниманието си върху протичалите през този период книжовноезикови процеси, към които се отнася и формирането на българската терминологична система.

Към края на втората четвърт на XIX век терминологичната система се намира все още в началния етап на създаването си, което протича стийно – при липсата на определени стандарти и общоприети правила, на точни дефиниции на термините, на критерии за разграничаване на специализираната от общата лексика и др. Не без значение е и фактът, че през Възраждането терминологията в отделните области на познанието се образува в условията на многоезичие – при паралелната употреба на български (с участието на книжни и диалектни форми), турски и гръцки език, което предопределя нейната аморфност. И тъй като търговията не познава граници, в българската терминологична лексика навлизат термини и от други чужди езици: славянски и западноевропейски.

Изграждането на терминологичната система на родна почва освен чрез заемки се попълва и чрез създаване на нови термини по образец на вече съществуващи в езика типове и модели – чрез калкиране или прибавяне към основата на афикси и префикси (деривати), обединяване на основи в сложни думи (композитуми) или образуване на терминологични словосъчетания. Правят се опити и за образуване на неологизми – често пъти несполучливи и съответно неполучили общественото одобрение.

Наблюденията на терминообразователния процес показват, че малка част от термините през първата половина на XIX век са имали общоприет характер. Слабите страни в този процес се коренят в липсата на системност при създаване на терминологичната система в областта на търговията, предприемачеството и другите стопански дейности, все още слабите **търговскоправни и счетоводни** познания, което води до несъответствие между понятие и термин, наличие на синонимия, на формална вариантност и др. Употребата на един или друг термин е зависела и от източниците, които са използвали съставителите, а засилващите се търговски връзки – най-вече с народи от Средна и Западна Европа, ускорява заемането на термини от различни езици.

В сравнение с първите два печатни писмовника на български език от 1835 г. – на Неофит Бозвели/Емануил Васкидович и на Хр. Павлович, издаденият 10 години по-късно писмовник на К. Фотинов е доста по-скромен както по обем (26 стр.), така и по съдържание, което се дължи на обстоятелството, че той допълва основната книга *Българскій разговорник за она, кои обичат да се навикнуватъ да говорятъ гречески* (1845)¹⁷. Така авторът осъществява връзката между двуезичния българо-гръцки разговорник и обособената част със заглавие *Записи/Записки* (по същество търговски писмовник), също двуезичен.

В частта *Записи/Записки* на ТП липсват увод и теоретична част, с които разполагат предходните писмовници (само отчасти при търговските документи има обяснения на отделни реквизити¹⁸). В кратка бележка след титулната страница на *Българскій разговорник* е дадено кратко филологическо обяснение относно произношението на някои български (славянобългарски) букви¹⁹, съответстващи на гръцките фонемни, и се прилагат образци на документи, свързани с търговията:

Притурамъ въ таа книжка, и оныа подписи какъ омологѣа, полѣца, търговски и пр. кои на днешній день употребляватъ въ катадневна си търговѣа порадочно въ зиманѣ вси търговцы по секаде.

(Фотинов 1845: б. стр.)

Придобитият опит в търговията на К. Фотинов го подтиква да създаде учебно пособие, с помощта на което учениците да придобият нужните умения за водене на делова кореспонденция и за съставяне на документи. Авторът постъпва прагматично, предлагайки практически курс без излишно теоретизиране, който бързо и лесно да се възприема и да бъде в помощ на ползвателите. Затова подбира само отделни и най-употребявани в търговската практика образци на документи, посочва техния вид и дава кратки дефиниции на определени термини. Съобщава и за мотивите си да подготви и да добави към *Разговорника* частта *Записи/Записки* (съдържаща търговска и счетоводна документация, ко-

¹⁷ *Българският разговорник* на Фотинов се състои от две части: разговорник (българско-гръцки, озаглавен *Разговори/Диалогос*, с. 1 – 69) и *Записи/Записки* (търговски писмовник, с. 70 – 96.)

¹⁸ Самият автор, както е известно, през целия си живот е поддържал оживена кореспонденция, което се вижда от 800-те писма, съхранени в архива му в НБКМ, и не му е било трудно да прибави към основната книга и кратък вариант на писмовник с практически цели – една доста разпространена практика през XIX век.

¹⁹ К. Фотинов има интересен езиковедски подход, като гръцката част на ТП е със славянобългарски букви. Това показва, че помагалото е предназначено да обслужва българите, владеещи гръцки – основния език в търговията на Балканите.

респонденция и съответната терминология). Подчертава, че се е спрял само на тези документи, които „вси търговци по секаде“ употребяват „въ катадневна си търговѣа“ (Фотинов 1845: б. стр.).

К. Фотинов директно започва с представянето на търговските документи, които обособява в три групи със заглавия: ЗАПИСИ²⁰ ИЛИ ЗАПИСКИ (търговскокредитни полици) (с. 70 – 87), ДОКАЗАТЕЛЪСТВА (удостоверения, свидетелства) (с. 88 – 89) и ОБАЗАТЕЛЪСТВА (търговскоправни документи – договори с поети задължения) (с. 90 – 95), като добавя и кратко приложение ПИСМА (с. 96), в което са поместени образци на няколко вида търговски писма. Тези документи се отнасят до различни сфери и отношения: счетоводство, банково дело, кредитно-разпоредителни и търговскоправни отношения и др.

Съществуващите в терминообразуването тенденции са отразени и в ТП на К. Фотинов. Наред с термините в представените образци е употребена и абстрактна лексика, характерна за деловия стил. Това са съществителни със суфиксите **-остъ**, **-ство**, отглаголни съществителни на **-ие**, **-ние**, част от тях (последните 4 примера) са натоварени с терминологично значение: *безопасность* (94)²¹, *склонность* (94), *благодарность* (92); *увѣренность* (86), *содружество* (70), *доказательство* (96), *неприсутвіе* (76). Незначително е количеството на съществителните със суфикса **-тел**, които също са употребени като термини: *поручитель*, *обращатель*, *приниматель* (84).

Към абстрактната лексика се отнася групата от безсуфиксни съществителни имена: *власть*, *начинъ*, *потреба* (74), *примеръ* (70).

Сложните думи почти не се срещат, те представляват различни части на речта и с различен състав на основите: *петъ-стотинъ* гроша, *пътнадесатъ* (72), *двастолници*²² (86), *Славено-Болгарскій* (86), *нижеподписаний* (84) (долуподписаният), *нижезримый* печатъ (94) (печат, който се вижда долу); *горереченно число* (84) (горепосочената сума).

В ТП са употребени 35 термина и около 20 терминологични съчетания, като една част от тях не са загубили до днес значението си, което говори за усета на автора по отношение на тяхната перспективност. Представянето на термините е съпроводено с обяснения на К. Фотинов по няколко начина: чрез дефиниция, чрез съответстващия му чуждоезичен термин или чрез описателен израз (в скоби или без скоби).

²⁰ Терминът *запис* в значение на *полица* се определя като вече остарял (вж. РБЕ, т. 5, с. 550). Същият термин и със същото значение се употребява в *Послателника* на Неофит Бозвели и Ем. Васкидович и в *Писменника* на Хр. Павлович, което показва наличие на известна приемственост.

²¹ С числата в скоби след примерите са обозначени страниците на писмовника.

²² Вж. бел. 33.

В началото на ТП се представят видовете „записи“ – основни счетоводни и кредитни документи (менителница, запис на заповед и други видове полици: „Запись, Записка вообще се нарича Полица, а гречески Свналлагматика“ (70).

Общото значение на термина *полица* (от ит. polizza) е документ за изплащане на парично задължение в определен срок. Тя представлява *кредитен* документ – разписка за получена сума, с който лицето се задължава да заплати в определен срок и на определена дата дължимата сума (ТРБЕ 2008: 675). По принцип в кредитно-разплащателните отношения има два вида полици: *запис на заповед* и *менителница*. В първия случай издателят на полицата се задължава сам (чрез полицата) да извърши плащането, а когато издателят задължава друго лице да заплати паричната сума на трето лице, полицата се нарича *менителница*. В случая К. Фотинов използва термина *запис* (*записи*) в значение на *менителница*.

За да преодолее евентуалните спънки на читателите в разпознаването на отделните термини и понятия, още в началото на ТП К. Фотинов дава дефинициите на термини, които се отнасят предимно към търговскоправните документи: „*Издатель* се казува оный, кой дава запись ‘полица’, и подписува се въ него че е длъженъ“ (70) (т.е. този, който подписва полица и поема задълженията по нея); „*Приниматель*“²³ се казува оный, на кого пращатъ една записка, за да плати онова число, кое е въ нея зазначено“ (70), т.е. *принимателят* е този, който срещу издадената полица изплаща посочената сума. „*Обращатель* се именува оный, кой си подписува свое има доле или назад записки“²⁴ (70).

В съвременната терминология все още е актуален терминът *издател* (наредител или трасант – от ит. tratta); *приниматель* се определя вече като остарял термин и е заменен с *платец* (длъжник или трасат). За третото лице – *обращатель* (също маркирана като остаряла дума), съвременният термин е *получател* (лице поемател, кредитор или ремитиент).

Записът е документ за дълг, като предмет на това задължение могат да бъдат парите, но вероятно в тогавашната практика е било възможно изплащане и в стока, както се вижда от писмата образци в ТП: *Това гореченно число грош. двадесать хїлады, кои земахме отъ него въ бро-*

²³ *Приниматель* е юридически термин в руския език (търговскоправен). Най-напред се среща в Указите на императрица Екатерина Първа (*Указы блаженныя и вѣчнодостойныя памяти Великой Государыни Императрицы Екатерины Алексіевны*, 1729), но е актуален в Русия и през XIX век. Използването на този термин в българска среда е под влияние на руски език.

²⁴ „Назад записки“ означава, че подписът освен най-долу на лицева страна може да бъде и на гърба на полицата.

енѣ (или въ кожухарска стока) (84); *тіа петъ хілады грош* [да се дадат] *въ брой* (или в стока) (92).

Терминът *запис/записка* е познат в нашето съвремие, но много преди това е вече утвърден през Възраждането. За първи път *запис* се появява като пояснение на *полица* и в първия печатен писмовник на Неофит Бозвели и Ем. Васкидович – *Послателника* (Посл.) (Бозвели, Васкидович 1835: 52)²⁵, което показва, че терминът и преди това е бил вече в оборот. Пак там, но в мн. ч. той е даден и като пояснение на *търговски свидетелства* (*Записи*)²⁶ (пак там: 56). Двата автори обаче паралелно изписват и съответното название на италиански език – *полица*, докато Хр. Павлович употребява единствено термина *полица*. Този термин се предпочита и популяризира в практиката и измества *запис* – среща се в по-голямата част от писмовниците от средата на XIX век: използван е в писмовника на Георги Я. Икономов²⁷ (1856), в епистолярната част *Книга за писма* от Стоян и Христо Караминкови²⁸ (1850), използват го П. Р. Славейков и други автори.

За разлика от тях К. Фотинов предпочита названието *запис*²⁹, *записка*, а чуждата дума *полица* използва като пояснение. И това не е случайно – Фотинов е повлиян от тенденцията за прочистване на езика от чужди заемки, което се вижда и от други подобни замени в ТП. Например на мястото на френското *бон*, италианското *боно*, гръцкото *калон* той използва термина *писъмце за плащане*³⁰ (разплащателна полица) (86), като го пояснява с буквалния превод на посочените чужди термини – *добро*.

По същия начин (чрез чужда дума) К. Фотинов обяснява термина *поручителство*³¹ с познатото в практиката негово съответствие на турски език (*кефилемек* – от тур. *kefillik*) (84), а с *kefil* – термина *записка взаимнопоручителна* – полица с поне двама поръчители (84). В шаблоните за търговски писма са използвани също турски думи, които актив-

²⁵ Други термини за видовете полици, използвани в *Послателника*, са: *применителни писма* и *писъмца* (с. 52) и *книжки* (с. 55).

²⁶ Това показва наличие на вариантност в изграждащата се терминология.

²⁷ *Краткий най-новий писмовник* от Георгия Економова, дупничанина. Букурещъ, в книгопечатнята Йосифа Копайнига, 1856.

²⁸ *Диплография* или какъ ся дръжятъ търговски книги (вж. Николова 2019).

²⁹ Началото на този почин дава П. Берон, последван от И. Богоров, за да се превърне в трайна тенденция през Възраждането.

³⁰ Възможно е терминът *писъмце за плащане* да е подсказан от употребения в *Послателника* синонимен термин – *применителни писма* и *писъмца* (Бозвели, Васкидович 1835: 52).

³¹ *Поручителство/поръчителство* е писмен договор, с който поръчителят се задължава спрямо кредитора на друго лице.

но се употребяват не само в разговорната реч, но са пренесени и в книжовната практика: *дюканско* – от дюкан (94), *есап* (хесап) ‘сметка’ (88), *сахатъ* ‘час’ (88).

В периода на издаването на ТП българската лексикална система (вкл. и терминологичната) е в процес на попълване, като се заемат думи и от чужди езици. Засилващото се влияние на Русия след 40-те години на XIX век се отразява и на културно равнище и е причина за възприемане на доста руски думи в българския език (Русинов 1980: 255), в т.ч. и като термини. В ТП са използвани следните заети термини: *обращение* (променяне, заменяне от стб. *обратити*; в руския идва от чсл. ‘обърна, насоча, превърна’) (70) (МРСтб.ез), *извѣстіе* (72), *неприсутвіе* (76), *приниматель* (платец) (70), *обязательство* (задължение) (94), *повеление* (заповед, нареждане) (80), *соглашение* (споразумение за учредяване на търговско сдружение³²) (76), *счет* (сметка) (70).

По-малко на брой са термините с латино-гръцки корени, но усвоени от различни европейски езици. Такива са: *бон* (фр.) – документ, ценни книжа за дълг, италианското *боно* (ит.), гръцкото *калон* (гр.) (86), *партіда* (ит. *partita*) (86) – отделна сметка в банка или друго учреждение, по която се внасят суми (записувайте длъжностъ въ моѧ *Партіда* за онова количество (сума) що му бройте), *сума* (лат. *summa*) (86); *свналагматіка* (гр. *συναλλαγματική*) (70) – полица.

Част от названията на паричните единици в ТП увеличават лексиката с чужд произход, като отразяват разнообразието им в Османската империя. Най-често използвана е паричната единица *грошъ* (от лат. *grosso* – ‘голям’). Грошът е общоприета валута в Европа, а също и в Османската империя (тур. *куруш*), употребяван с вариантите *гросо* (ит.), *гро* (фр.), *гроут* (англ.), съответно *гулденов грош*, *майсенски грош*, *краковски грош* и др. сред различните европейски народи. В ТП е използван т. нар. *турски грошъ* (72). Отделно е отбелязана и другата парична единица *пара* – *турски пари* (76), която е официалната валута в османотурската държава. Други използвани от търговците парични единици са руските *рубли* (74, 88), *двастолниците*³³ (дирекліи) Испанійски³⁴

³² У Хр. Павлович – согласительное писмо.

³³ Двастолници (дирекліи) Испанскы К. Фотинов обяснява с тур. дума *диреклии* от *direk* – дървен стълб или колона, т.е. наименованието идва от изображението върху монетата на две успоредни колони.

³⁴ В съобщение в последния брой на сп. „Любословие“ К. Фотинов отбелязва с благодарност паричната помощ от страна на известния гръцки търговец и главен настоятел Рали хаджи Мавриди, който „в това настояние благодушно пожертвова е най-малку повече от двесте *двастолници*“ или 5000 гроша – като по „30 *двастолника* (дирекліи талара)“ всеки месец е предплащал на печатаря.

(88, 90), *групъ* (88) (остар. от ит.-тур. grup – вързоп от пари за изпращане по пощата³⁵), *жълтици венеδικки* (венециански златни монети,³⁶ въведени в употреба още през XIII век), *сванцикъ* (цванциг – zwanzig, стара австрийска монета) (80, 82), *талар* – талер³⁷ (талерът – taler, е стара европейска сребърна монета, широко използвана през XVI – XIX век в различни области на Свещената Римска империя), *дукато/дукат* (96) (итал. ducato от лат. ducatus – „херцогство“) – *златна монета*, която започва да се сече във Венеция след 1284 г. и е била широко използвана за търговски разплащания из цяла Европа до началото на Първата световна война (Уикипедия).

Примери: набройте тѣя пѣтнадесѣтъ тѣсащъ *грошовъ* (76); щѣ платите съ *турски пари* (76); *добро* за грошове десѣтъ хѣлады да се плататъ на тогова що доноси тоѧ подписъ (*добро* – вид ценна книга по дълг – тук полица (87); чрезъ Госп. К. Ф. тука земахъ единъ *групъ*, испратенъ изъ Анталѧ отъ Госп. Х. П.М. (88); Земахъ на *двастолници* (*дирекли*) *Испанійски* отъ учителя Годп. Цвѣтка за сѣтъ К. Г. Фѣтинова Самоковца (88); ставамъ поручитель за *жълтици венеδικки* сто (92); Записка на повѣленіе Г. П. Балановича тѣя вышереченны дванадесѣтъ тѣсащъ *сванцикъ* (80); Извѣстую азъ нижеподписанный, че земахъ назаемъ отъ госп. П. К. *талары Испанійски*³⁸ триста (94); Понеже Госп. А. Г. беше ми длъженъ грош. тры хѣлады, кои земахъ днесъ сички и до едно *дукато*³⁹ (96).

Обратно на очакването, в ТП чуждите думи представляват една малка част от терминологичната лексика. Поради близостта между българския и руския като славянски езици естествено е книжовниците да са ориентирани към по-разбираемите руски термини, поради което тяхното количество е най-голямо. Синонимията при търговските термини също

³⁵ Тази пощенска услуга е използвана през втората половина на XIX в. Самата дума е регистрирана в сп. „Летоструй“, използвана е и от С. Радулов (ПРОДД 1974: 89).

³⁶ В българските музеи са запазени венециански и дубровнишки монети от периода XIII – XIX век (Казанлък, Шумен, Провадия и др.). Оживените търговски връзки на Османската империя с Венеция, Генуа, Дубровник и мн. други градове и държави водят до пестротата на валутата, съществувала до падането на Османската империя. Същата валута се използва и в пределите на българските земи (Ибришимова-Петрова, Кръстев 2015: 105).

³⁷ *Талерът* е бил с най-различна стойност в различните държави.

³⁸ *Испанският талер* се е равнявал на 2 *кайзерски талера* – официалната валута на германските държави. *Талерът* на Мария Терезия (1740 – 1780) е имал също висока стойност. Познати са още *левантинският талер* и т.нар. *lewkowy talar* („лъвски талер“) – полско разговорно наименование за холандския *лъвенталер* (Харитонов 2000: 202, 212; Харитонов 2004).

³⁹ В този случай не става дума за парична единица, а за фразеологизъм, който означава, че дългът е изцяло платен, до последна стотинка.

се среща рядко в ТП, и то в случаите, когато трябва да се обясни даден термин с друг, който е по-познат: *записъ* – *полица*, *повеление* – *заповѣдъ*, *платецъ* – *длъженъ*, *добро* – *писъмце за плащане* – *записъ* и др.

К. Фотинов използва и думи, взети от говоримата реч и придобили значение на термини в масовата практика (те се употребяват едновременно и в други области – аритметика, право и др.). Такива са: *брой* (92); *броенѣ* (92); *платецъ* – 1. лице, което плаща, 2. длъжник (92) (Н. Геров, РБЕ, т. 4: 39); *зазначено* – отбелязано писмено (сумата пари или количеството стока) (70); *придобитокъ* (90) – лихва; *приходъ* (90) – паричен доход, лихва; *заемъ* (92), *зalogъ* (94); *вѣсть* (судилищна) (94); *стока* (абаджиска)⁴⁰ (92) и др.

За перспективността на посочените термини можем да съдим от присъствието им в съвременната терминологична система. В тази насока термините могат да се представят в няколко групи:

Термини, запазени по форма и съдържание: *брой* (92), *броенѣ* (92), *доказателство* (88), *заемъ* (92), *зalogъ* (94), *извѣстие* (72), *издатель* (70), *изплащанѣ* (84), *количество* (76), *пары* (76), *партида* (86) (отделна сметка, по която се внасят пари), *печатъ* (94), *платецъ* (92) (длъжник), *плащамъ*, *плащанѣ* (82, 86), *подпись* (86, 92), *приходъ* (90), *свидѣтели* (92), *стока* (92), *сума* (86), *число* (92).

С промяна във формата: *поручителство*, *поручител* (поръчител), *съпоручителство* (92), *содружество* (70, 71), *содружие* (70), *содружникъ* (70) (участник в сдружение), *съпоручителство* (92) (поръчителите са повече от един), *подписуванѣ* (78), *длъженъ* (92) (длъжник).

Термини с остаряло значение: *добро* (*записъ*, *полица*⁴¹) (70), *обрацатель* (от стб. през чсл./рус. обрътати – обръна, насоча, превърна) (70), *обращение*⁴² (да обръна, превърна, заменя) (РСтб.ез.) (70), *приниматель* (платец) (70), *обязательства* (задължения, ангажименти по договор) (90, 94), *повеление* (заповед, нареждане) (80), *придобитокъ* (нещо придобито, печалба) (90), *придатокъ* (приход, лихва) (90), *сметъ* (сметка) (70), *зазначено* (определено, отбелязано писмено) (70) (вж. в контекста: „да плати онова число, кое е въ нея зазначено“).

Наред с еднословните термини в ТП са използвани **термини словосъчетания**, като най-често двойките думи са съществително + прилагателно

⁴⁰ Думата „абаджиска“ вместо „абаджийска“ е изписана според оригинала.

⁴¹ Съвременният термин е *бон* от *воп*, *вопо*.

⁴² Този термин и *увѣреніе* са използвани в частта на *Книга за писма в Диплографията* на Ст. и Хр. Караминкови (Николова 2019: 172).

телно или причастие, съществително с предложно пояснение: *безопасност за поручителство* (94) – застраховка; *вѣсть судилищна* (94) – съдебна призовка; *запись за увѣреніе* (88) – кредитна полица; *записка взаимнопоручителна* (84) – полица с поне двама поръчители; *записи за определено време* (80) – полица с определен срок за изплащане; *записка на повеленіе* (80, 86) – полица за изплащане на сума по нареждане; *търговски записи* (70) – търговски полици; *записка издадена* (96) – издадена полица; *письмце за плащане* (86) – документ за разплащане, разписка, фактура⁴³; *изплащанѣ записки* (84) – изплащане на полица; *заповѣдь за плащане* (86); *починно доказателство* (86) – писмено потвърждение, подпис; *недвижително имѣніе* (94) – недвижимо имущество; *обязателство със залогъ* (94) – ипотечна полица; *писмо, с кое содружаваши издадена записка* (96) – придружително писмо към издадената полицата.

Към тях можем да добавим **клишетата** (думи и изрази), характерни за деловия стил: *нижеподписаний* (долуподписаният) (84); *долеподписанный* (долуподписаният); *горереченно число* (горепосочената сума) (84); *длъженъ самъ* (длъжник съм) (94); *совершенъ платець* (длъжник, окончателно покрил задълженията си) (92), *достовѣрны свидѣтели* (надеждни свидетели) (92); *въ неприсутвіе* (при липса на съответното лице) (76); *уничтожително писменно за изгубено обязательство* (обява, съобщение за невалидност на изгубена полица за дълг) (96).

Използвани са и **шаблонни изрази**: *давамъ тоя запись за увѣреніе*⁴⁴ (88); *давамъ доказателство* (88); *давамъ тоя мой подписъ за увѣренность* (като доказателство) (86); *нижеподписанный ставамъ поручитель* (92); *зема на заемъ* (92); *запишете ги на мой счетъ* (88); *пріяхъ за мой счетъ* (70); *пишете ги на моя должностъ* (като мое задължение) (70); *въ неприсутвіе* (при липса) (76); *обѣцавамсе да плата тая полица* (82); *Добро за грошове десѣтъ хылады* (87) (*добро* означава полица).

Авторските пояснения в скоби са незначителни на брой и като такива се използват предимно турски, но и други чуждоезични заемки: поручителство (*кефилемекъ*); двастолпници (*диреклии*) Испанйски (88, 90); записка взаимнопоручителна (единъ за другій *кефиль*) (84, 86); счетъ (*есапъ*) (88); часословникъ (*сахатъ*) (88); достовѣрны свидѣтели (*шаите*⁴⁵) (92); починно доказателство (*подпись, сиречь*) (86); количество (*сума*).

⁴³ Друг термин – *белеть* вм. фактура, използват в *Диплографията* си братя Караминкови (цит. съч.).

⁴⁴ *Увѣреніе* и *увѣренность* са термини синоними – означават кредитен документ.

⁴⁵ *Шаит* – от тур. шахат – свидетел (Н. Геров, РБЕ).

Освен конкретното съдържание, свързано с търговската кореспонденция, самите писма ни дават обилна екстралингвистична информация, свързана с развитите търговски средища по българските земи⁴⁶, стоките, с които се търгува, цените и актуалната за даден период валута, имената на самите търговци и т. н. В писмата образци Фотинов използва имена на реални лица, негови съвременници, и на видни фамилии, занимаващи се успешно с търговия⁴⁷, напр. на Госп. Ангелла Антонова, Генча Спасова и содружество във Смърна (70); съдружието на една от най-авторитетните търговски фамилии – Тъпчилещови от Калофер (Николай П. Тъпчилещов) (72, 74, 76), Во Філіпполь, Гавраїль Л. Моравенов⁴⁸ и содруж.; на Госп. Димитра С. Мутевича⁴⁹ и содр. во Одеса; Фіпполь К. Г. Стоилов и содруж. – на Госп. Н. Д. Петкова (74); Васілій Чалъковъ във Котелъ (74); Добри Желесковъ от Сливен (известен и като Добри Фабрикаджията) и мн. др.

В един от примерните образци (полица) включва и собственото си име К. Г. Фотіновъ, където фигурира и името на „Госп. Ралла Мавріда във Цариградъ“ (негов съдружник в търговията и финансов настойник на сп. „Любословие“). Вероятно е имал кореспондентска връзка и с учителя от Габровското училище Цвятко Недев, тъй като и той е включен сред многобройните имена в ТП.

От търговската кореспонденция придобиваме представа също за връзките на българските търговци с вътрешните пазари (Пловдив, Калофер, Котел, Габрово, Свищов, Узунджово, Търново и др.), както и с партньори от градовете Цариград, Одрин, Смирна, Букурещ, Браила, Будапеща, Беч (Виена), Одеса и др., където през втората четвърт на XIX в. нараства българското търговско присъствие. Чрез данните от приложените документи авторът разкрива широката географска карта на стопанския, търговския и културния обмен на българите с външния търговски свят. Възприемайки европейските модели на търговски умения и поведение, те излизат извън домашните предели и тръгват по европейските търговски пътища.

⁴⁶ Това се отнася и за диалозите в *Разговорника*, в който се споменават градовете Търново, Свищов, Казанлък, Ески Заара (30), Филибе/Филиппополъ (35).

⁴⁷ Това са били богати търговци, често потомствени фамилии, които са имали кантори и търговски къщи не само в пределите на Османската империя (Свищов, Търново, Елена, Цариград, Пловдив), но и в европейските градове Букурещ, Браила, Будапеща, Виена, Земун, Белград и др. (вж. Друмева 2016: 118, Николова 2006: 278, Найденов 2019: 58).

⁴⁸ Произхожда от богатия копривщенски род Моравенови.

⁴⁹ Виден възрожденски просветител, книжовник, журналист, преводач, защитил докторат в Берлин; син на богатия калоферски търговец Стефан Мутев (Генчев, Даскалова 1988: 441).

От анализа на ексцерпирания материал можем да направим извода, че през разглеждания период търговската терминологична система е в началния етап на формирането си и поради тази причина все още няма системен характер и носи белезите на недоустроеност: липсва ѝ подреденост и пълнота, допуска се вариантност – понякога едно и също понятие се назовава с няколко термина. Терминологичното разнообразие може да се обясни с навлизането на европейска търговска терминология в българската лексика вследствие на засилващите се търговски връзки със Средна и Западна Европа, а от друга страна, с все още неустановения състав на терминологичната система и липсата на унификация в нейната употреба.

По отношение на въпроса дали авторът е използвал някакви източници като образци (български или чуждоезични), отговорът е отрицателен. Със сигурност К. Фотинов е бил запознат с чуждоезични източници, предполага се – предимно гръцки, а също и с двата излезли български писмовника от 1835 г., но както структурирането на книгата, така и съдържанието ѝ водят към извода, че той не се е повлиял от тях. Авторът си е поставил задачата да издаде практическо помагало, което да използва в обучението на учениците си, но и за ползватели извън школната среда и го е съставил по най-прагматичния начин. Друг аргумент, подкрепящ тезата за писмовника като самостоятелен труд, е, че във всички примери в частта *Записи* авторът свежда до минимум реквизиците, опростява и адаптира образците съобразно с българската търговска действителност, като използва имена на български градове, както и имена на реално действащи български търговци от онова време, актуалните за времето парични единици и др. под. Това е доказателство за творческия подход на К. Фотинов при съставянето на ТП и свидетелства за широките му познания в областта на търговските дейности, както и придружаващите ги документи. Осъществява известна приемственост по отношение на терминологията и я препраща към новите, по-модерно съставени писмовници. И с това К. Фотинов прави своя принос за разширяване на познанията по отношение на търговската документация и за основополагането на търговската терминология.

СПИСЪК НА УПОТРЕБЕНИТЕ В ТП ТЕРМИНИ

горереченно	горепосочено (84)
групъ	вързоп от пари за изпращане по пощата (остар. ит.-тур. grup) (ПРОДД) (88)
добро	вид полица (фр. bon, ит. bone), съпроводена от стоково-разпоредителни документи, търг. фактура, застраховка и др. (87)
доказателство	свидетелско показание или друго средство за доказателство (ТРБЕ) (86)
заемъ	парична сума, отпусната от кредитно учреждение за определен срок и с лихва (БТР) (92)
зalogъ	предмети, имот и др., които се залагат за пари (92)
записъ, записка	полица (от ит. polizza) – кредитен документ, разписка за получена сума, с която лицето се задължава да заплати на определена дата и в определен срок дължимата сума (БТР) (82)
издатель	издателят е наредител на полицата (от ит. tratta – тратта) (70)
известіе	1. кредитен документ, потвърждаващ дадена сума (88); 2. писмено съобщение, предупреждение (72)
нижеподписаный	долуподписаният (84)
обращатель	получател (кредитор или ремитиент), трето лице, което поема изплащането на менителницата (70)
обращеніе	обръщане, превръщане, заменяне на една валута с друга (70)
обязателства	търговскоправни документи – задължения с оглед на подписани договори (от рус. обязам ся – задължавам се, обвързвам се) (90)
пари	монетите и банкнотите, с които се купува и продава; парична единица за дадена страна (валута) (тур. пара) (76)
партіда	от ит. partita 1. отделна сметка в банка, по която се внасят пари; 2. определено количество еднородна стока (86)

печать	знак, отпечатък върху документ (94)
платецъ	лице, което плаща или има да плаща (длъжник) (92)
плащане	даване на пари (86)
повѣленіе	нареждане, заповед (82)
подпись	саморъчно изписване на име за достоверност (82)
подписуване	даване на подпис върху документ (82)
придатокъ	приход, нещо придобито (ПРОДД) (92)
приниматель	<i>остар.</i> платецъ, длъжник (трасат) (ПРОДД) (70)
приходъ	паричен доход, лихва (90)
свидѣтель	лице, присъстващо като гарант при сделка (92) (НГ, РБЕ), (шаит)
соглашеніе	споразумение за учредяване на търговско дружество (76)
содружникъ	съдружник, участник в търговско дружество (70)
содружество	две или повече лица, свързани за постигане на обща търговска, предприемаческа или занаятчийска цел (търговско дружество) (70) РБЕ
сопоручительство	поръчителство от поне двама поръчители (92)
сума	дадено количество пари (86)
счетъ	сметка (рус. счет) (80)
увѣреніе	кредитен документ, потвърждаващ дадена сума (88)
увѣренность	кредитна полица (86)

ИЗВОРИ

Бозвели, Васкидович 1835: *Славеноболгарскій предручній Послателникъ за наставленіе на Болгарскитѣ юноши.* Напечатано съ одобреніем Его Светлости Кназа Сербскаго Милоша Θεодоровиѣа Обреновиѣа: Благословеніемъ же Преосвещеннейшаго Сербіи Митрополита Господина Петра. Собранъ от различни списатели Еллиногреческаго діалекта, первомъ преведен и сочиненъ на Славеноболгарскаго, и изданъ: от Неофута архимандрита Хілендарца, родомже Котланца и Еммануила Васкидовича, Еллиногреческаго Сищовскаго

Училища Учитела. Часть шестаа. Содержащая, наставителнаго оустава, и порадочно подобателнаго примера, послателнаго поученийя, какъ всакій според причините, лицата и обазательства прилично да писува. Въ Крагуевцѣ, Оу Кнажеско-Сербской Тѣпографіи, 1835.

Фотинов 1845: *Болгарски разговорник за оныя, кои обичатъ да се навикнуватъ да говорятъ гречески.* Сочиненъ трудомъ К. Г. Фотинова. Смирна, в Печатарница А. Даміанова, 1845.

ЛИТЕРАТУРА

Генчев, Даскалова 1988: Генчев, Н., Кр. Даскалова. *Българска възрожденска интелигенция. Енциклопедия.* [Genchev, N., Kr. Daskalova. *Balgarska vazrozhdenska inteligentsiya. Entsiklopediya.*] София: ДИ „Д-р Петър Берон“, 1988.

Данова 1994: Данова, Н. *Константин Георгиев Фотинов в културното и идейно-политическото развитие на Балканите през XIX век.* [Danova, N. *Konstantin Georgiev Fotinov v kulturnoto i ideynopoliticheskoto razvitiie na Balkanite prez XIX vek.*] София: БАН, 1994.

Друмева 2016: Друмева, М. Търговски знания и търговски практики в Свищов през Възраждането. [Drumeva, M. *Targovski znaniya i targovski praktiki v Svishtov prez Vazrazhdaneto.*] // *Диалог*, 2016, № 4, 103 – 118.

Ибришимова-Петрова, Кръстев 2015: Ибришимова-Петрова, М., К. Кръстев. Монети на Република Венеция XV – XVIII век от фонда на Историческия музей „Искра“ – Казанлък. [Ibrishimova-Petrova, M., K. Krastev. *Moneti na Republika Venetsiya XV – XVIII vek ot fonda na Istoricheskiya muzej „Iskra“ – Kazanlak.*] // *Нумизматика, сфрагистика и епиграфика*, 2015, № 11, 101 – 117.

Иванов 1894: Иванов, Ю. Константин Г. Фотинов. [Ivanov, Y. *Konstantin G. Fotinov.*] // *Юбилеен сборник по случай 50-годишнината на българската журналистика и чествването на основателя ѝ Константин Фотинов.* София. Урежда редакционен комитет, 1894, 3 – 21.

Иванова 2006: Иванова, Д. Константин Фотинов и въпросът за характера на неговия език в новобългарския превод на библейската книга „Битие“. [Ivanova, D. *Konstantin Fotinov i vaprosat za haraktera na negoviya ezik v novobalgarskiya prevod na bibleyskata kniga „Bitiie“.*] // *Българска филологическа медиевистика. Сборник научни изследвания в чест на проф. д.ф.н. Ив. Харалампиев по случай 60-годишния му юбилей.* Велико Търново: УИ „Св. св. Кирил и Методий“, 2006, 71 – 90.

- Иванова 2018:** Иванова, Д. Новобългарските преводи на Старозаветната книга *Битие* през XIX век (с оглед на славянската традиция). [Ivanova, D. Nobobalgarskite prevodi na Starozavetnata kniga „Bitie“ prez XIX vek s ogled na slavyanskata traditsiya.] // *Славянска филология*. Доклади за XVI Международен конгрес на славистите. Белград 2018, 20 – 27 авг. 2018 г. Т. 26. София: АИ „Проф. М. Дринов“, 2018, 129 – 140.
- Кръстанов 1976:** Кръстанов, Т. Същност, разпространение и значение на взаимоучителните училища. [Krastanov, T. Sashtnost, razprostranenie i znachenie na vzaimouchitelnite uchilishta.] // *Народна просвета*, 1976, № 5, 63 – 77.
- Найденов 2019:** Найденов, И. В света на свищовските търговци братя Кръстич: предприемаческа култура, бизнес практики, етика и манталитет. [Naydenov, I. V sveta na svishtovskite targovtsi bratya Krastich: predpriemacheska kultura, biznes praktiki, etika i mantalitet.] // *Исторически преглед*, 2019, № 1, 56 – 83.
- Николова 2019:** Николова, Н. „Диплография или какъ ся дръжъть търговскы книги“ (1850) от братя Караминкови – предварителни бележки. [Nikolova, N. „Diplografiya ili kak sya dr’zhyat’ targovsky knigy“ (1850) ot bratya Karaminkovi – predvaritelni belezhki.] // *Рада и приятели. Сборник в чест на проф. д-р Радка Влахова*. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 2019, 275 – 284.
- Николова 2006:** Николова, Ю. *Достойно естъ: Свищов през деветнадесетия век и първото десетилетие на XX век. Личности, събития, факти*. [Nikolova, Yu. Dostoyno est’: Svishtov prez devetnadesetiya vek i parvoto desetiletie na XX vek. Lichnosti, sabitiya, fakti.] Свищов: Иврай, 2006.
- Русев 2003:** Русев, Ив. Българските учебници по търговия от епохата на Възраждането (30-те – 70-те години на XIX в.). [Rusev, Iv. Balgarskite uchebnitsi po targoviya ot epohata na Vazrazhdaneto (30-te – 70-te godini na XIX vek).] // *Исторически преглед*. София: БАН, 2003, № 5 – 6, 40 – 91.
- Русинов 1980:** Русинов, Р. *Учебник по история на новобългарския книжовен език*. [Rusinov, R. Uchebnik po istoriya na novobalgarskiya knizhoven ezik.] София: Наука и изкуство, 1980.
- Стойнова 1974:** Стойнова, М. Към въпроса за османския епistolарен стил. [Stoynova, M. Kam varprosa za osmanskiya epistolaren stil.] // *Studia Balcanica. Балкански културни и литературни връзки*. София: БАН, 1974, № 8, 87 – 107.
- Стоянов 1978:** Стоянов, М. *Стари гръцки книги в България*. [M. Stoyanov. Stari gratski knigi v Balaria.] София: НБ „Кирил и Методий“, 1978.

- Темелски 2000:** Темелски, Хр. Самоков през Възраждането. [Temelski, Hr. Samokov prez Vazrazhdaneto.] София: Фондация „Елена и Иван Дуйчеви“, 2000.
- Харитонов 2000:** Харитонов, Хр. *Нумизматиката на България*. [Haritonov, Hr. Numizmatikata na Balgaria.] София: Абагар, 2000.
- Харитонов 2004:** Харитонов, Хр. *Стари мерки, теглилки и монети в България, VII – XX век*. [Haritonov, Hr. Stari merki, teglilki i moneti v Balgaria, VII – XX vek.] София: Абагар, 2004.
- Чолаков 2016:** Чолаков, И. *Зараждане и развитие на методиката на обучението по български език (от Освобождението до началото на XX век)*. [Cholakov, I. Zarazhdane i razvitie na metodikata na obuchenie po balgarski ezik (ot Osvobozhdenieto do nachaloto na XX vek).] Пловдив: УИ „Паисий Хилендарски“, 2016.
- Чолаков 2021:** Чолаков, И. Методически насоки за обучението по роден език в „Книга за учители“ на Драган Манчов. [Cholakov, I. Metodicheski nasoki za obuchenieto po roden ezik v „Kniga za uchiteli“ na Dragan Manchov.] // *Време и приемственост. Юбилеен сборник в чест на доц. д-р Ю. Николова*. Пловдив: УИ „Паисий Хилендарски“, 2021, 195 – 209.
- Шишманов 1894:** Шишманов, Ив. Константин Г. Фотинов, неговият живот и неговата дейност. [Shishmanov, Iv. Konstantin G. Fotinov, negoviyat zhiivot i negovata deynost.] // *Сборник за народни умотворения, наука и книжнина*, кн. XI. София: Държавна печатница, 1894, 591 – 763.

Съкращения на справочните източници

- МРСтб.ез. – Малък речник на старобългарския език. А – Я. Д. Иванова-Мирчева, А. Давидов. Велико Търново: Слово, 2001.
- РБЕ – Речник на българския език. София: АИ „Проф. Марин Дринов“. Т. I – XV, 1977 – 2015.
- Н. Геров, РБЕ – Речник на българския език. Фототипно издание. Т. I – VI, София: Български писател, 1975 – 1978.
- РРОДД – Речник на редки, остарели и диалектни думи в литературата ни от XIX и XX век. Ред. Ст. Илчев. София: БАН, 1974.
- ТРБЕ – Тълковен речник на българския език. Л. Андрейчин и др. Четвърто допълнено и преработено издание от Д. Попов. София: Наука и изкуство, 2008.